

Tartu Ülikool

Sotsiaal- ja haridusteaduskond

Psühholoogia instituut

Piret Aruniit

LAPSEVANEMATE JA ÕPETAJATE HINNANGUD LASTE
KÄITUMISELE JA SELLE SOTSIAALSELE SOOVITAVUSELE

Magistritöö

Juhendaja: Kenn Konstabel

Läbiv pealkiri: hinnangud laste käitumisele ja sotsiaalsele soovitavusele

Tartu 2012

Sisukord.....	2
Kokkuvõte.....	3
Abstract.....	4
Sissejuhatus.....	5
Isiksuse kujunemine lapsepõlvest täiskasvanueani.....	5
Sotsiaalne soovitus.....	6
Isiksuse hindamine.....	9
Lapse isiksuse uurimine HiPIC testiga.....	11
Magistritöö eesmärgid.....	12
Meetod.....	13
Valim.....	13
Mõõtmisvahendid.....	14
Protseduur.....	15
Tulemused.....	16
Lapse isiksuse, sotsiaalse soovitatavuse ja arusaam „tavalises lapsest“ keskmised hinnangud ning hinnangute sõltuvus lapse soost, vanusest ja lapsevanema vanusest.....	16
Õpetajate hinnang sotsiaalsele soovitatavusele ja selle seos lapsevanemate hinnanguga.....	19
Sotsiaalselt soovitatavate hinnangute seos lapse käitumise ja arusaam „tavalisest lapsest“ vahel.....	20
Arutelu.....	21
Kirjandus.....	26

Kokkuvõte

Käesoleva magistritöö eesmärk on uurida, kas sotsiaalse soovitatavuse hinnangutes esineb soolisi ja vanuselisi erinevusi, kas poiste ja tüdrukute või vanemate ja nooremate laste vanemad hindavad omaduste soovitavus erinevalt. Lisaks sellele soovin teada, kas õpetajate ja lapsevanemate hinnangud sotsiaalsele soovitatavusele sarnanevad või erinevad. Laste isiksuseomadusi mõõdeti HiPIC skaala 5 faktori alusel (heatahtlikkus, meelekindlus, ekstravertsus, kujutlusvõime ja emotsionaalne stabiilsus). Tulemuste põhjal saab öelda, et sotsiaalse soovitatavuse hinnangutes ei esinenud soolisi erinevusi, kuid 7–16 aastaste laste isiksuseomadused muutusid väga vähesel määral ainult heatahtlikkuse korral. Statistiliselt oluline seos esines lapsevanemate hinnangutes lapsele, arusaam „tavalisest lapsest“ ja sotsiaalse soovitatavuse korral ja õpetajate hinnangutes sotsiaalse soovitatavuse ning arusaam „tavalisest lapsest“ korral ekstravertsuse ja kujutlusvõime vahel.

Märksõnad: laste käitumine, sotsiaalselt soovitav käitumine, isiksuseomadused

Abstract

Parents' and teachers' ratings on children's behavior and on social desirability

The purpose of master's thesis is to find out whether in social desirability assessment there are differences in gender and age and whether the parents' assess social desirability differently on boys and girls or in older and younger children. Additionally I would like to know whether teachers' and parents' estimates on social desirability are similar or diverge from each other. Children's traits were measured in HiPIC scale which is based on 5 factors (benevolence, conscientiousness, extraversion, imagination and emotional stability). Based on these results we can conclude that in socially desirable response there were no sexual differences, however children aged between 7–16 years their personality traits changed slightly only in benevolence scale. Statistically important connection appeared in parents' assessment of children, understanding of „common child“ and social desirability and in teachers' ratings of socially desirable behavior and understanding of „common child“ between extraversion and imagination.

Keywords: children's behavior, socially desirable behavior, personality traits

1. Sissejuhatus

1.1 Isiksuse kujunemine lapsepõlvest täiskasvanueani

Isiksuse all mõeldakse suhteliselt püsivat mõtlemise, tundmuste ja käitumise kogumit, mis üht inimest teisest eristab (Allik, Realo & Konstabel, 2003). Igal inimesel on isiksus, mida kaasaegses psühholoogias määratletakse enamasti isiksuse omaduste või seadumuste kaudu (Allik et al., 2003). Seadumus (ingl. k. trait) on püsiv käitumistendents, mis iseloomustab viisi, kuidas inimene reageerib ümbritsevale keskkonnale (Allport, 1937). Kui üldse on olemas selline eristuv asi nagu isiksus, siis selle unikaalne ja seega defineeriv tunnus on seadumus (ingl. k. trait) (Buss, 1989).

Kas inimeste isiksus muutub aja jooksul või on see pelgalt ettekujutus ja illusioon, mida mõned inimesed tahavad uskuda ja teised mitte? Isiksuse järjepidevus lapsepõlvest täiskasvanuikka eksisteerib, eriti kui peetakse silmas isiksuse „sidusust“ (Caspi & Roberts, 2001). Leidub tõendeid, et isiksuse muutumine ilmneb lapsepõlve ja täiskasvanuea vahepeal. Varasemates uuringutes on leitud märkimisväärsed erinevusi globaalse isiksuse muutumise astmes, mis esineb lapsepõlve ja noorukiea vahel (Asendorpf & van Aken, 1991).

Isiksuse muutumise tõestamiseks läheb vaja longituuduuringuid erinevates maades ja erinevate vanuserühmade seas, et saadud tulemused oleksid usaldusväärsed (Crame & Tracy, 2005). Crame & Tracy (2005) uurisid, kuidas konkreetse isiksuseomaduse muutus lapsepõlve ja noorukiea vahel ennustab kohanemist täiskasvanueas ning kas tunnuse suurenemine või vähenemine on seotud hilisema kohanemisega. Nimetatud uurimuses demonstreeriti otsest korrelatsiooni täiskasvanuea ärevuse ja kolme lapsepõlve isiksuse komponendi vahel – enesekindlus/ohvrimeelsus, kognitiivne pühendumine ja soojus/vaenulikkus. Kuna täiskasvanueas on kõik need isiksuse komponendid seotud kohanemisega, võiks eeldada, et lapsepõlve seotus täiskasvanueaga sõltub otsesest lapse-täiskasvanu isiksuse autokorrelatsioonist. See tähendab, et leidub pidev rada (ingl. k. pathway) iga lapsepõlve ja täiskasvanuea isiksuse komponendi vahel nii, et iga ühendus, mis leitakse täiskasvanueas, leitakse ka lapsepõlves. Antud uurimusest saadud tulemused aga demonstreerivad, et see ei ole põhjus, et lapsepõlve isiksus mõjutab täiskasvanu kohanemist. Crame & Tracy (2005) arvates on seos paremini ennustatav läbi isiksuse ebastabiilsuse lapse ja täiskasvanuea vahel. Isiksuse ebastabiilsus lapsepõlvest täiskasvanuikka on mõjutatud kindlate kaitsemehhanismide omaksvõtmise poolt (Crame & Tracy, 2005).

Küsimus selle kohta, kuidas isiksus areneb ja muutub lapsepõlvest kuni täiskasvanueani ja kuidas see on seotud täiskasvanu kohanemise ja mittekohanemisega on keskne meie inimarengu mõistmisel (Crame & Tracy, 2005). Varajased tööd Chess'i & Thomas'e (1987) poolt tõid esile, et temperamendilised erinevused vanuses 3-5 olid seotud noore täiskasvanu kohanemisega, samal ajal kui Kagan & Moss (1962) leidsid, et käitumuslik stiil 3 aastasel ennustas kontseptuaalselt seotud käitumist täiskasvanueas.

Longituuduuringud on heaks meetodiks, kuidas saab varakult uurida lapse isiksuse seoseid täiskasvanuikka jõudmiseni. Üks selline uurimus on Dunedini Projekt, kus enam kui 1000 Uus-Meremaa last on uuritud alates 3. eluaastast kuni 26. aastaseks saamiseni (Caspi & Silva, 1995; Caspi, Harrington, Milne, Amell, Theodore & Moffitt, 2003). Selles uurimuses on kinnitust leidnud tõendid, et temperamentsuse aspektid 3 - jne aastasel ennustavad kontseptuaalselt seotud käitumise aspekte 26- jne vanuselt, kõrget enesekontrolli ja mitte-veenvat isiksuse stiili. Sellist laadi ennustav 'sidusus' (Caspi & Roberts, 1999) toetab järjepidevuse eeldust isiksuse arenemises lapsepõlvest täiskasvanuikka.

1.2 Sotsiaalne soovitavus

Sotsiaalne soovitavus on pikka aega köitnud ühtviisi nii uurijate kui ka praktikute tähelepanu (Uziel, 2010). Samas on käimas arutelu selle konstrukti olemuse üle (Pauls & Stemmler, 2002; Uziel, 2010). Mida sotsiaalne soovitavus endast kujutab, milline on selle konstrukti mõju ja kuidas ta toimib? Neile küsimustele soovitakse leida vastused, võttes aluseks erinevate uurijate ja praktikute poolt saadud tulemused.

Sotsiaalne soovitavus viitab kalduvusele vastata enesearuande küsimustikele viisil, mis laseb vastajal paista pigem heana kui vastata õigel ja ausal viisil (Holtgraves, 2004). Uurimused on dokumenteerinud sellise kõrvalekalde esinemist isiksuse enesearuande küsimustikes (Crowne & Marlowe, 1960), hoiakutes (Arkin & Lake, 1983) ja käitumises (Goode & Hatt, 1952).

Hoolimata sotsiaalse soovitavuse üldiselt tunnustatud olulisusest on seal rida lahendamata probleeme (Holtgraves, 2004). Esiteks, on käimas debatt selle üle, kui suures ulatuses on sotsiaalne soovitavus enesekohastes hinnangutes reaalselt probleemiks, kuna mitmed autorid on arutlenud, et selle olulisus on üle hinnatud (Holtgraves, 2004). Diner (1984) ja McCrae (1986) väidavad näiteks, et sotsiaalne soovitavus mängib väikest osa subjektiivse heaolu hindamisel. Peamine probleem on siin selles, kas individuaalsed erinevused sotsiaalses

soovitatavuses, peale vastamise kõrvalekaldumise, peegeldavad õiget sisulist variatsiooni isiksuseomadustes, nagu meelekindlus (McCrae & Costa, 1983). Lühidalt öeldes ei ole teada sotsiaalse soovitatavuse levimus ja mõju (Holtgraves, 2004).

Aja jooksul on muutunud sotsiaalse soovitatavuse mõisteline olemus. Teise olulise punktina toob Holtgraves (2004) välja ebaselguse, mis iseloomustab sotsiaalse soovitatavuse kontseptualiseeritust. Paulhus (1984) on väitnud, et sotsiaalse soovitatavuse mõõdikud hindavad kahte suhteliselt sõltumatut faktorit: 1) maine kujundamine ja 2) enese esitlemine. „Maine kujundamine“ (Impression Management) viitab kalduvusele meelega kohandada oma vastuseid nii, et luua iseendast positiivne sotsiaalne kuvand. Maine kujundamine on teiste petmine ja seda ei ole inimesel endal vaja teadlikult uskuda. Teine faktor, mida nimetatakse „enese esitlemiseks“ (Self-deceptive Enhancement), viitab ausale, kuid üleliigselt positiivsele enese esitlemisele, see on enese petmine ja võib olla teadlikult inimese enda poolt usutud.

Arvatavasti esimesed uurijaid, kes formuleerisid täispikkuses teoreetilise argumendi individuaalsete erinevuste kohta IM-s (Impression management), olid Crowne & Marlowe (1964). Nad vaidlesid selle üle, et vastuse stiil küsimustikes on lihtsalt käitumise väljendus, mis juhindub sügavamast heakskiidu motiivist (Uziel, 2010). Uziel'i (2010) kohaselt on situatsioonid, mis sisaldavad hindamist, selle motiivi esiletoojad ja suurendavad kalduvust omaks võtta konformistlikku, kuulekat ja sotsiaalselt heakskiidetud käitumist ja vältida sotsiaalselt ebasoovitavat käitumist. Teiste heakskiidu võitmiseks on inividid, kellel on kõrge skoor IM skaalal, nõus kõrvalekaldumiseks või isegi valetamiseks enese kirjeldamisel (Uziel, 2010).

Hilisemas töös omistas Crowne (1979) mõnevõrra teistsuguse tähenduse IM-le: mina kaitsmine. Kaitsmine on väljendatud mõtete ja tunnete moonutamises, mis on seotud sotsiaalse tõrjumisega või negatiivse muutusega enese hindamises. Motivatsioon, mis juhib indiviide, kellel on kõrge IM skoor, ei ole sotsiaalne heakskiit, vaid pigem sotsiaalse hukkamõistmise vältmine, mis iseenesest täidab baasilisemat haavatava enesehinnangu kaitsmise eesmärki (Uziel, 2010).

Holtgraves'i hinnangul on kõige olulisem, et veel ei ole selgusele jõutud, kuidas ja millal sotsiaalne soovitatavus toimib (Holtgraves, 2004). Näiteks kas see on teadlik ja tahtlik protsess või pigem automaatne? Holtgraves'i arvates saab neid probleeme uurida kognitiivse vahendamise tehnikaga (nt reaktsioonaja mõõtmine), et uurida millal ja kuidas sotsiaalne soovitatavus toimib, kui inimesed vastavad enesearuande küsimustikele.

Vastamine enesearuande punktidele võib Holtgraves'i arvates sisaldada mõlemat: otsimise staadiumit ja hindamise staadiumit. Sotsiaalne soovitavus võiks mõeldavasti toimida ühes (või mõlemas) staadiumis. Holtgraves'i eksperimendi loogika seisnes selles, et kui sotsiaalne soovitavus toimib otsimise staadiumi ajal, siis vastamisajad on lühenenud, kui inimesed valivad sotsiaalselt soovitavama vastuse, mitte ei võta ette ulatusliku otsinguga protsessi. Teiselt poolt, kui sotsiaalne soovitavus toimib hindamisprotsessi ajal, siis selle esinemine peaks pikendama vastamisaegu, sest põhjalikum hindamine nõuab rohkem aega (Holtgraves, 2004).

Holtgraves'i (2004) poolt saadud tulemused läbi kolme uurimuse viitavad vastuse muutmise mehhanismi toimumisele. Nendes uurimustes kulus katseisikutel vastamiseks rohkem aega suurenenud sotsiaalse soovitavuse tulemusena. Puuduvad tõendid sotsiaalse soovitavuse toimumiseks otsimise faasis; suurenenud sotsiaalne soovitavus ei olnud kunagi seotud kiire vastamisajaga.

Enesearuande küsimustikele vastamist võib vaadelda ka kui vastuse teesklemist. Uurimustes on vastuse teesklemise kohta leitud, et osalised on kiiremad, kui neile antakse instruktsioon teeselda head, võrreldes osalejatega, kellele ei anta instruktsiooni teeselda (Fekken & Holden, 1992; Holden, Fekken & Cotton, 1991; Holden, Kroner, Fekken & Popham, 1992; Holtgraves, 2004), ja see efekt on kooskõlas otsese otsimise, mitte vastuse muutmisega. Seega antud tulemused vihjavad, et sotsiaalne soovitavus ei ole sama mis tahtlik teesklemine.

Enesearuanded, mis käivad isiksuseomaduste kohta, on läbi põimunud kahest ennast petvast (self-deceptive) stiilist, milleks on egoistlik ja moralistlik nihe (Paulhus & John, 1998). Paulhus & John (1998) oletasid, et need stiilid võivad omakorda tuleneda kahest motiivist – võimu ja staatuse ning heakskiidu vajadusest.

Egoistlik nihe sisaldab liialdatud enese väärtustamist seoses sotsiaalse ja vaimse seisundiga (Paulhus & John, 1998). Sellel enese tajumisel on Paulhus'e ja John'i arvates „superkangelase“ kvaliteet. Egoistliku nihke efekt tuleb välja enese tajumises liialdatud ekstravertsuse ja avatuse isiksuseomadustes. Sellised inividid proovivad rahvamassist välja paista.

Moralistlik nihe seevastu sisaldab liialdatult positiivset enesetajumist, võttes arvesse „tore inimene“ ja „hea linnaelanik“ olemist – lühidalt, hea iseloomuga (Paulhus & John, 1998). Piisava liialdusega paljastab selline enese tajumine „pühalikku“ minapilti.

Kui inimesed on mures, millise mulje vastused võivad neist jätta, kipuvad nad oma vastuseid ettevaatlikumalt kaaluma. Alati see ei mõjuta konkreetset vastust, mille nad annavad, aga see mõjutab vastuse andmiseks kuluvat aega. Seepärast kaldub sotsiaalne soovitus toimuma peamiselt hindamise staadiumis (Holtgraves, 2004).

1.3 Isiksuse hindamine

Isiksuse uurijad kasutavad mitmesuguseid hindamismeetodeid, nagu enesearuande küsimustikud, intervjuud (struktureeritud, poolstruktureeritud ja struktureerimata), vaatlused, eksperimendid ja kogemuse väljavõtte meetodid. Uurimine võib toimuda pika või lühikese aja jooksul, jagunedes longituuduuringuks ja lühiajaliseks uuringuks.

Juba aastakümneid on teada, et küsimustike vastused on vastuvõtlikud erinevatele moonutustele (Piedmont, McCrae, Riemann & Angleitner, 2000). Vastajad võivad instruksioonidest valesti aru saada või küsimusi valesti lugeda. Samuti võivad nad vastata juhuslikult või hoolikalt läbimõtlemata, näidates üles vähest koostöövalmidust. Lisaks eelnevalt mainitule võib vastajal puududa sisevaade oma isiksusejoonte kohta või vastatakse kaitsvalt (Piedmont et al., 2000).

Isiksuse hindamise uurimustes ja praktikas on suurenenud tendents toetuda mitmele vaatelejale, kes on hästi kursis ülesande teemaga (De Fruyt & Furnham, 2000; Hofstee, 1994). Mitmetest kontrollitud eksperimentidest selgub, et mida rohkem infot meil on, seda täpsem see info on (Laidra, Allik, Harro, Merenäkk & Harro, 2006). Vaatlejad võivad edastada erineva pildi lapse tegutsemisest, kuna nad jälgivad last erinevas kontekstis, näiteks kodu versus kool vanemate ja õpetajate puhul (De Fruyt & Völlrath, 2003). Sellisel juhul on tegemist kahe erineva keskkonnaga, kus lastelt eeldatakse mõnevõrra erinevat käitumist. Koolis keskendutakse uute oskuste omandamisele ja laste omavahelisele suhtlemisele ning läbisaamisele. Kodus seevastu saab laps ise valida (rohkem kui koolis), mida ta teeb ning millal ta seda teeb (kui ei ole kindel päevaplaan paika pandud). Samuti on suhted vanemate ja õpetajatega erinevad, mistõttu nähakse last erinevast vaatenurgast.

Tulviste & Kikas'e (2010) arvates võib eeldada, et siirdeühiskonnas on väärtused seotud iseseisvuse ja enese maksimeerimisega nagu enese juhtimine (iseseisvus, enesekindlus, loovus ja tervislik elustiil), mis kaldub olema enam propageeritud koolides, aga sotsiaalsed

väärtused, mis on seotud vastastikuse sõltuvusega (viisakus, usaldusväarsus, teiste austamine) on propageeritud perekonnas.

Iga informaator panustab unikaalse teabega indiviidi probleemide kohta (Van der Ende, Verhulst & Tiemeier, 2011). Sellest tulenevalt võib järeldada, et õpetajate ja lapsevanemate hinnangud võivad erineda, kuna hindajad ise on erinevad. Samuti võib erinevus lapse kirjeldamisel sisse tulla sellest, et omatakse erinevaid kogemusi lastega. Vanemad võrrelduna õpetajatega võivad olla leebemad laste kirjeldamisel või vastupidi. (De Fruyt & Vollrath, 2003). Informaatorite vahel, kes jälgivad last kas ainult kodus või ainult koolis, on üksmeel madalam kui informaatorite vahel, kes jälgivad lapsi sarnastes tingimustes (Van der Ende et al, 2011).

De Fruyt & Vollrath (2003) toovad välja keskmise korrelatsiooni õpetajate hinnangute vahel, milleks oli 0.56, ulatudes 0.33-st 0.72-ni, sõltuvalt tahust, aga korrelatsioon vanemate ja õpetajate hinnangutes varieerus 0.30-st kuni 0.40-ni. Need korrelatsioonid viitavad olulisele üksmeelele, et vaatlejad jagavad samasugust tausta (tagapõhja) vaatlemiseks (De Fruyt & Vollrath, 2003). HiPIC testi puhul kasutataksegi vastuste andjatena kas lapsevanemaid või teisi hooldajaid, nagu näiteks õpetajaid või muid täiskasvanuid, kes tunnevad last hästi. De Fruyt & Vollrath'i (2003) uurimusest selgub, et saadud tulemused demonstreerivad emade ja isade hinnangute olulist sarnasust, kuna emade ja isade vastused on samade HiPIC'u iseloomujoonte puhul sarnased ja vastavad mõõdukalt erinevatele HiPIC omadustele. Marsh & Craven (1991) toovad välja, et hinnangud, mis on tehtud emade ja isade poolt on valideeritud ja täpsemad kui õpetajate hinnangud.

Mitmed uurimused on näidanud, et õpetajad ei ole eriti täpsed oma õpilaste akadeemiliste saavutuste hindamisel (Feinberg & Shapiro, 2003). Miller & Davis (1992) leidsid, et kognitiivsete võimete hindamisel olid õpetajad sama täpsed kui emad, samas olid nad vähem edukad isiksuseomaduste hindamisel.

Varasematest uurimustest selgub, et vanemate väärtused kujundavad seda, kuidas vanemad kohtlevad oma lapsi ja kujundavad nende arengulisi tulemusi (Hoff, Laursen & Tardif, 2002). Vanemlikud sotsialiseerumise väärtused on aga mõjutatud sellistest omadustest, nagu kultuurilised ideoloogiad ja arengulised teed, vanema hariduslik tase ja lapse vanus (Harkness & Super, 2006). Tulviste & Kikas (2010) leidsid, et perekonna sotsialiseerumine oli enam vastastikusel sõltuvusel, samas kui kooli sotsialiseerumine enam sõltumaltult orienteeritud: sotsiaalsed väärtused olid enam rõhutatud, et neid arendada kodus ja enese juhtimist (loovus)

arendada koolis. Käesolev uurimus ei leidnud väärtuste konfliktis selgeid tõendeid sõltuvalt orienteeritud vanemate ja sõltumatult orienteeritud õpetajate vahel. Õpetajate kultuurimudelid jagavad mõlemaid, nii sõltuvalt kui sõltumatult orienteeritud dimensioone. Emad, isad ja õpetajad jagasid domineerivaid perekonna sotsialiseerimise väärtusi (sotsiaalsed väärtused nagu viisakus, usaldusväarsus, teiste austamine, kuid samuti iseseisvus), ja uskumust selle kohta, milliseid väärtusi tuleb julgustada pigem kodus ja milliseid koolis (Tulviste & Kikas, 2010).

Enese hindamise mõistmisel tuleb arvestada sellega, et hindajad tajuvad tunnuseid erinevalt (Sinha & Krueger, 1998). Eksisteerib normatiivne arusaam sotsiaalsest soovitavusest, kus inimesed on üksmeelel, millised isiksuseomadused on soovitavad, kuid siiski hinnatakse sotsiaalselt soovitavamaks neid isiksuseomadusi, mida nad ise omavad (Sinha & Krueger, 1998). Sinha & Krueger'i tööst selgus, et mida positiivsemalt hindajad kirjeldasid ennast, seda negatiivsemalt kirjeldasid nad teisi ning seda negatiivsemalt kirjeldavad teised neid.

1.4 Lapse isiksuse uurimine HiPIC testiga

HiPIC (The Hierarchical Personality Inventory for Children) ehk laste hierarhilise isiksuse loend konstrueeriti Hollandis, et hinnata iseloomujooni 6–12 aastastel lastel. Sellel testil on 5 põhiskaalat: ekstravertsus, heatahtlikkus, meelekindlus, emotsionaalne stabiilsus ja kujutlusvõime (Mervielde & De Fruyt, 1999). Need iseloomustavad nimetused peegeldavad paremini lastele omast käitumist nende vanemate silmis, keda kasutatakse laste isiksuseomaduste hindamisel peamiste informaatortena (De Clercq, De Fruyt, Koot & Benoit, 2004). Kuigi HiPIC loodi hollandi keele domeenile, siis tõlked ja adaptatsioonid saksa ja inglise keeles on autorite poolt saadaval teadusuuringute eesmärgil (De Fruyt, Mervielde, Hoekstra & Rolland, 2000).

HiPIC loodi esialgu kui instrument vaatleja tarbeks, kuid viimased tööd on demonstreerinud, et see on usaldusväärne ja valiidne vahend, et mõõta isiksust lapsepõlves ja noorukieas, kasutades enesekohaseid hinnanguid (De Fruyt et al., 2000). HiPIC'ut kasutatakse mitmetes uurimisvaldkondades. Näiteks arengupsühholoogias, kus Van Leeuwen, De Fruyt & Mervielde (2004) uurisid seoseid laste isiksuseomaduste vahel dimensioonide või tüüpidega, ja noorukite käitumist ning emotsionaalseid probleeme. Kliinilise psühholoogia valdkonnas

uurisid De Clercq et al. (2004) seoseid adaptiivse isiksuse funktsioneerimise ja isiksuse patoloogia või mittekohaneva isiksuse funktsioneerimises mittekliinilisel noorukite valimil.

De Fruyt, Bartels, Van Leeuwen, De Clercq, Decuyper & Mervielde (2006) on HiPIC küsimustikku kasutanud, et uurida isiksuse järjepidevuse viite tüüpi – struktuuraalsust, keskmiste taset, individuaalsust, eristuvust ja ipsatiivsust – lapsepõlves ja noorukieas. Uurimusest leiti tõendeid struktuuraalse järjepidevuse kohta kahes valimis ja isiksus osutus suures osas eristuvalt stabiilseks.

Rossier, Quartier, Enescu & Iselin (2007) uurisid Prantsuse versiooniga HiPIC'ust 8–12 aastaseid lapsi, keda hindasid kas üks või mõlemad vanemad. Tulemused näitasid, et HiPIC'u Prantsuse versioon on laste isiksuse hindamiseks usaldusväärne ja valiidne instrument. Antud uurimuses said tüdrukud suuremaid skooride heatahtlikkuse ja meelekindluse skaalal, kuid nende puhul oli märgata skooride langemist emotsionaalse stabiilsuse skaalal.

2. Magistritöö eesmärgid

1. Välja selgitada, kas lapse, sotsiaalse soovitatavuse ja arusaam „tavalisest lapsest“ hinnangutes esineb soolisi ja vanuselisi erinevusi kahe kooli valimil.
2. Uurida, milliseid isiksuseomadusi peavad sotsiaalselt soovitavaks õpetajad ning kas nende hinnang erineb või sarnaneb lapsevanema arvamusel.
3. Vaadata, kuidas on seotud lapsevanema poolt antud hinnangud lapsele, sotsiaalsele soovitatavusele ja arusaamale „tavalisest lapsest“ ning õpetaja poolt antud hinnangud arusaamale „tavalisest lapsest“ ja sotsiaalsele soovitatavusele.

3. Meetod

3.1. Valim

Valimisse kuulus kokku 287 lapsevanemat, neist 42 olid mehed ja 244 olid naised. Lapsevanemate vanus varieerus vahemikus 23–63 eluaastat, mis teeb vanemate keskmiseks vanuseks 39,3 eluaastat ($SD=5,8$). Lapsevanemate testid koguti kahest koolist (Tartu Karlova Gümnaasium ja Oskar Lutsu Palamuse Gümnaasium). Sihtgrupiks olid lapsed 1-9 klassist vanuses 7–16 eluaastat. Laste keskmine vanus oli 11,5 aastat ($SD=2,6$). Kokku täideti lapsevanemate poolt teste 132 poisi ja 155 tüdruku kohta.

Uuringus osales 68 õpetajat, neist 63 olid naised ja 5 vastajat olid mehed. Õpetajate vanus oli vahemikus 23–66 eluaastat, mis kokku arvatult annab õpetajate keskmiseks vanuseks 42,8 aastat ($SD=12,53$). Õpetajate testid koguti kokku kuuest koolist (Oskar Lutsu Palamuse Gümnaasium, Puka Keskkool, Tartu Karlova Gümnaasium, Tartu Kunstigümnaasium, Tartu Kommertsgümnaasium, Tartu Kesklinna Kool). Õpetajad täitsid laste kohta käivaid teste vanuserühmade kaupa, kokku oli kolm vanuserühma, mis jaotusid järgnevalt:

- I vanuserühm 7–9 aastased lapsed
- II vanuserühm 10–12 aastased lapsed
- III vanuserühm 13–15 aastased lapsed

Andmed koguti ajavahemikus 2. veebruar 2012 kuni 6.aprill 2012. Selle ajavahemiku jooksul koguti andmeid nii lapsevanemate kui õpetajate käest. Lapsevanemate küsimustik koosnes kolmest testist, milledest esimeses küsiti hinnangut vanema enda lapse käitumisele, teises testis soovitava käitumise kohta ja kolmandas tavalise käitumise kohta. Teises ja kolmandas testis pidi lapsevanem hinnangu andma sama vanuserühma lapse kohta nagu on tema enda laps. Õpetajate küsimustik koosnes kahest testist, kus esimeses anti hinnangud teatud vanuserühma laste soovitavate omaduste kohta ja teises testis tavalise (tüüpilise) lapse käitumise kohta.

Teste täitsid lapsevanemad ja õpetajad. Iga testiga oli kaasas kaaskiri, kus toodi välja küsimustiku täitmise eesmärk. Iga testi manuses oli kirje, kus oli välja toodud testi täitmise juhised. Kaaskirja peal oli märgitud, et küsimustike tagastamiseks on aega 1 nädal peale testi kättesaamist. Küsimustikke jagati laiali üle 490 eksemplari, nii õpetajatele kui lapsevanematele, milledest tagastati 362 täidetud küsimustikku. Kuna lapse sugu on antud

uurimuses olulise tähtsusega, jäeti välja 7 testi, kus lapsevanem oli unustanud lapse soo kirja panna. Seetõttu moodustab antud uurimuse valimi 355 täidetud testi.

3.2. Mõõtmisvahendid

Laste hierarhilise isiksuse loend (The Hierarchical Personality Inventory for Children HiPIC) konstrueeriti algselt, et hinnata iseloomujooni lastel vanuses 6–12 eluaastat, mis sisaldavad 5 esimese ja 18 teise järgu iseloomujoont, mis sarnaneb selgelt täiskasvanute Suurele Viisikule (Big Five) (De Fruyt, Mervielde, Hoekstra & Rolland, 2000).

HiPIC hindab viite esimese järgu iseloomujoont, milleks on ekstravertsus, heatahtlikkus, meelekindlus, emotsionaalne stabiilsus ja kujutlusvõime, ning 18 tahku, mis on hierarhiliselt organiseeritud esmaste iseloomujoonte alla. Originaalne versioon sisaldas 144 väidet, kus iga tahu kohta käis 8 väidet, mis kujutavad isiku kirjeldusi, mida vanemad vabalt hinnata saavad. Kõik punktid viitavad silmnähtavale käitumisele, välja arvatud isiksust kirjeldavad omadussõnad, ja kõigil on sarnane grammatiline vorming. Kuna laste sõnavara on piiratud, kasutatakse sellisel juhul HiPIC testide täitmisel täiskasvanute (vanemate) või teiste last hästi tundvate hoolekandjate (nt õpetajate) abi. Ka oma uurimuses kasutasin lapsevanemaid ja õpetajaid testide täitjatena. Kuna algklassilaste verbaalsed võimed ei ole sellisel tasemel, et enesekohaseid aruandeid täita, otsustasin ka suuremate klasside puhul lasta teste täita lapsevanematel, et saadud tulemused oleksid paremini võrreldavad.

Kuigi HiPIC loodi esialgu kui vahend, mida täiskasvanud kasutavad 6–12 aastaste laste käitumise hindamiseks, siis kirje sisu ja formaat osutusid kasulikuks ka täiskasvanu enesearuande testide hindamisel (De Fruyt et al., 2000). HiPIC testi saab kasutada kui laiaulatuslikku iseloomujoonte erinevuste mõõdikut, mida saab usaldusväärselt lapsepõlves jälgida (De Clercq, De Fruyt, Van Leeuwen & Mervielde, 2006).

Katseisikutel paluti täita vastavalt kas kaks (õpetajad) või kolm (lapsevanemad) küsimustikku, milledest õpetajate testid hindasid soovitavat ja arusaama „tavalisest lapsest“ teatud vanuserühmas. Vanemate testides hinnati lapse iseloomulikku käitumist ja kahes järgnevas testis vanema lapsega sama vanuserühma lapse soovitavat ja arusaam „tavalisest lapsest“ käitumist. Ühes testis oli kokku 45 küsimust, väidet isiksuseomaduste kohta. Väidetele sai vastuseks anda kahte tüüpi vastuseid Likert'i skaalal:

- 1) 1 kuni 5 (1- ei ole iseloomulik; 2- vähesel määral iseloomulik; 3- enam-vähem iseloomulik; 4- iseloomulik; 5- väga iseloomulik)
- 2) -3 kuni 3 (-3- äärmiselt ebasoovitav; -2- väga ebasoovitav; -1- pigem ebasoovitav; 0- neutraalne, ei soovitav ega ebasoovitav; 1- pigem soovitav; 2- väga soovitav; 3- äärmiselt soovitav)

HiPIC'u küsimustik koosneb viiest põhiskaalast, mille alla kuuluvad omakorda alaskaalad. Ekstravertsuse (E) alaskaaladeks on: energia (E1), ilmekus/väljendusrikkus (E2), optimism (E3) ja ujedus (E4). Heatahtlikkus (B) koosneb viiest alaskaalast: altruism (B1), domineerivus (B2), egotsentrism (B3), nõustumine/järeleandlikkus (B4) ja ärrituvus (B5). Meelekindlus (C) koosneb neljast alaskaalast: keskendumisvõime (C1), sihikindlus (C2), korralikkus (C3), saavutusvajadus (C4). Kujutlusvõime (I) koosneb kolmest alaskaalast: loovus (I1), intellekt (I2), uudishimu (I3). Emotsionaalne stabiilsus (S) koosneb kahest alaskaalast: ärevus (S1) ja enesekindlus (S2).

Tabel 1. HiPIC testi põhi- ja alaskaalad.

B-Heatahtlikkus	C-Meelekindlus	E-Ekstravertsus	I-Kujutlusvõime	S-Emotsionaalne stabiilsus
B1 Altruism	C1 Keskendumisvõime	E1 Energia	I1 Loovus	S1 Ärevus
B2 Domineerimine	C2 Sihikindlus	E2 Väljendusrikkus	I2 Intellekt	S2 Enesekindlus
B3 Egotsentrism	C3 Kord	E3 Optimism	I3 Uudishimu	
B4 Nõustumine	C4 Saavutusvajadus	E4 Ujedus		
B5 Ärrituvus				

3.3. Protseduur

Uuringus osalevate koolide õppealajuhatajaid ja direktoreid informeeriti läbiviidava testimise eesmärgist ning seejärel küsiti nende nõusolekut testimises osalemise kohta. Saades kooli juhtkonna käest nõusoleku, kontakteeruti erinevate koolide psühholoogide, sekretäride ja õppealajuhatajatega, et neile testide läbiviimisest põhjalikum ülevaade anda. Koolid valiti uurimusse juhuslikkuse alusel, kuid lähtudes ühest töö esialgsest hüpoteesist, mis kinnitust ei leidnud, oli väga oluline, et üks koolidest asuks linnas ja teine maapiirkonnas. Viimast oli vaja selleks, et saaks võrrelda, kas maal ja linnas hinnatakse laste isiksuseomadusi erinevalt. Linnakoolis sai psühholoog ise valida, millisele klassile testid jagatakse, kuid maakoolis sellist võimalust ei olnud, ning teste täitsid kõik klassid, kaasa arvatud mõned paralleelklassid. Maakoolis pidid kõikide klasside lapsed teste täitma, kuna sealsed klassikompleksid olid väiksemad ning enamasti puudusid paralleelklassid.

Kooli kontaktisikule edastasin valgetes ümbrikutes testid, kus oli vanematele mõeldud kaaskiri, mis informeeris testi täitmise ja tagastamise vabatahtlikkusest. Lapsed viisid testid koju oma vanematele täitmiseks, ümbrikus oli 1 test, mõeldud täitmiseks ühe vanema poolt. Kui test oli täidetud, tõid lapsed need kooli oma klassijuhataja kätte, kes tagastatud testid kokku kogus. Kontaktisik koolist kogus testid klassijuhatajatelt kokku ja kui laekunud olid enamus klassidele jagatud testidest, mindi testidele järele.

Nii maa- kui linnakoolidele väljastati samal hulgal teste – maakoolidesse 211, linnakoolidesse 213. Kuna testide täitmine oli vanematele vabatahtlik, ei toodud kõiki väljastatud teste tagasi. Testide tagastamisprotsent linnakoolis oli 55,7, seevastu maakoolis 76,7.

4. Tulemused

Kõikide testi täitnud katseisikute tulemused kanti arvutisse edasiseks töötlemiseks. Tulemusi analüüsiti MS Exceli ja SPSS 17 programmide abil.

Isiksuseküsimuste reliaabluse hindamiseks leidsin lapse isiksuse, sotsiaalse soovitavuse ja arusaam „tavalisest lapsest“ sisereliaabluskoeffitsiendid iga dimensiooni kohta eraldi. HiPIC'u dimensioonide Cronbachi α -d jäid vahemikku 0,58 – 0,84 (vt tabel 2).

Tabel 2. Lapse isiksuse, sotsiaalse soovitavuse hinnangu ja arusaama „tavalisest lapsest“ sisereliaablus viie isiksuseomaduse kohta.

Isiksuseomadus	Väidete arv	Laps	Soovitavus	Tavaline
Heatahtlikkus (B)	10	0.80	0.71	0.84
Meelekindlus (C)	10	0.77	0.75	0.74
Ekstravertsus (E)	10	0.75	0.58	0.65
Kujutlusvõime (I)	7	0.80	0.84	0.77
Emotsionaalne stabiilsus (S)	6	0.78	0.82	0.75

Märkus: Laps - hinnang lapse isiksusele, Soovitavus – sotsiaalse soovitavuse hinnang, Tavaline – arusaam „tavalisest lapsest.“

Lapse isiksuse, sotsiaalse soovitavuse ja arusaam „tavalisest lapsest“ keskmised hinnangud ning hinnangute sõltuvus lapse soost, vanusest ja lapsevanema vanusest

Järgnevalt võrreldi omavahel soolisi erinevusi lapse, sotsiaalse soovitavuse ja arusaam „tavalisest lapsest“ hinnangute alusel. Soovin teada, kas lapsevanemad hindavad eraldi laste,

sotsiaalse soovitatavuse ja arusaam „tavalisest lapsest“ omadusi poistel ja tüdrukutel ning noorematel ja vanematel lastel. Eraldi on välja toodud andmed laste soo; sugudevahelise seose hindamiseks Cohen'i d , mis on standardhälbe ühikutes; kolme omaduse hinnangute sõltuvus lapse soost ja vanusest (lapsed jaotatud erinevatesse klassidesse), mis on välja toodud tabelis 3. Antud tabelist nähtub, et poiste ja tüdrukute keskmiste vahel on suurimad erinevused hinnangutes lastele meelekindluse ($d = 0.42$) ja kujutlusvõime ($d = 0.31$) korral ja arusaam „tavalisest lapsest“ emotsionaalse stabiilsuse ($d = -0.29$) korral. Sotsiaalse soovitatavuse puhul tüdrukute ja poiste vahel puuduvad keskmiste erinevused. Selle põhjal saame väita, et lapsevanemad hindavad sotsiaalselt soovitavaid isiksuseomadusi tüdrukute ja poiste puhul sarnaselt. Ning tabeli põhjal saab teha järelduse, et tüdrukute ja poiste vahel puuduvad soolised erinevused enamike isiksuseomaduste puhul. Samuti erinevad keskmised omavahel lapsevanemate hinnangute alusel lapse isiksusele, arusaamale „tavalisest lapsest“ ja sotsiaalse soovitatavuse korra. Kõige kõrgemad keskmised on sotsiaalse soovitatavuse hinnangutel ning kõige madalamad arusaam „tavalisest lapsest“ hinnangute korral, kus näiteks heatahtlikkuse keskmised nii tüdrukutel kui poistel on miinus märgiga. See tähendab, et lapsevanemad hindavad tavalist last pigem pahatahtlikuks kui heatahtlikuks. Ka meelekindluse keskmised on arusaam „tavalisest lapsest“ korral üsna madalad.

Cohen'i d arvutatakse keskmise ja standardhälbe ühiku kaudu ning antud tabelis väljendab see sugudevahelist keskmiste erinevust standardhälbe ühikutes. Antud tabelis toetab Cohen'i d dispersioonanalüüsi tulemusi hinnangute sõltuvusest soo alusel.

Sõltumatute muutujatega tehtud testist selgus, et laste keskmised erinevad üksteisest soo alusel hinnangutes lapsele meelekindluse ($p < 0.001$) ja kujutlusvõime ($p < 0.01$) korral ning arusaam „tavalisest lapsest“ emotsionaalse stabiilsuse ($p < 0.05$) korral. Ülejäänud tulemused hinnangute ja soo vahel ei olnud statistiliselt olulised.

Tabelis 3 on näha, et statistiliselt oluline erinevus esineb vanuse ja lapse isiksuse hinnangu vahel kõigi viie isiksuseomaduse korral, neist suurim erinevus esineb hinnangus lapsele meelekindluse ($p < 0.001$) korral. Vanuse statistiliselt oluline erinevus esineb sotsiaalse soovitatavuse hinnangul heatahtlikkuse ($p < 0.05$) korral. Antud tabeli põhjal saab välja tuua, et arusaam „tavalisest lapsest“ hinnangud lapse vanuse puhul erinevad statistiliselt oluliselt heatahtlikkuse ja kujutlusvõime ($p < 0.001$) ning meelekindluse ($p < 0.01$) poolest.

Saadud tabelit illustreerib joonis 1, kus kõigi skaalade skoorid on jagatud väidete arvuga, et keskmised oleksid võrreldavad samal skaalal (minimaalne võimalik väärtus -1 „äärmiselt

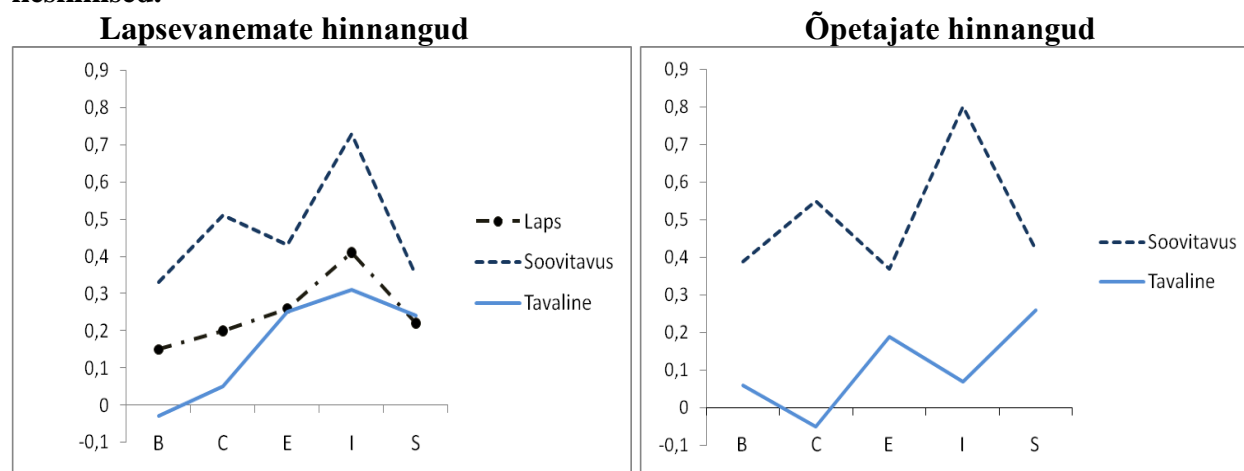
ebasoovitav“; skaala keskpunkt 0 „neutraalne tulemus“; maksimaalne võimalik väärtus+1 „äärmiselt soovitav“). Joonisel 1 on näha lapsevanemate ja õpetajate hinnangud laste käitumisele.

Tabel 3. Lapse isiksuse, arusaam „tavalisest lapsest“ ja sotsiaalse soovitatavuse hinnangute kirjeldav statistika soo kaupa ning soo ja vanuse koosmõju.

	Tüdrukud	Poisid	Cohen'i d	Lapse sugu	Lapse vanus
Laps B	0.18 (0.34)	0.11 (0.31)	0.22	-1.57	2.86*
Laps C	0.26 (0.30)	0.13 (0.32)	0.42	-3.53***	9.71***
Laps E	0.29 (0.29)	0.23 (0.32)	0.20	-1.49	3.92*
Laps I	0.46 (0.31)	0.36 (0.34)	0.31	-2.68**	5.98**
Laps S	0.19 (0.42)	0.26 (0.39)	-0.17	1.46	4.24*
Soovitav B	0.33 (0.21)	0.33 (0.23)	0	-0.12	3.01*
Soovitav C	0.53 (0.19)	0.50 (0.23)	0.14	-0.96	0.39
Soovitav E	0.44 (0.18)	0.41 (0.17)	0.17	-1.56	0.53
Soovitav I	0.75 (0.19)	0.71 (0.23)	0.19	-1.73	0.50
Soovitav S	0.35 (0.27)	0.36 (0.28)	-0.04	0.17	0.32
Tavaline B	-0.01 (0.35)	-0.05 (0.31)	0.12	-1.17	14.95***
Tavaline C	0.07 (0.30)	0.02 (0.27)	0.18	-1.29	6.14**
Tavaline E	0.27 (0.23)	0.23 (0.26)	0.16	-1.62	2.14
Tavaline I	0.32 (0.29)	0.29 (0.30)	0.10	-0.88	9.95***
Tavaline S	0.19 (0.36)	0.29 (0.33)	-0.29	2.28*	1.37

Märkus: N= 142-150 tüdrukut ja N= 127-130 poissi; tabelis on välja toodud keskmised ja nende järel sulgudes standardhälbed; Cohen'i d – sugude keskmiste erinevus standardhälbe ühikutes; Laps – hinnang lapse isiksusele, Soovitav – sotsiaalse soovitatavuse hinnang, Tavaline – arusaam „tavalisest lapsest“, F-statistikud lapse soo ja klassi alusel, mille olulisuse tõenäosus on märgitud tärnidega: * p < 0.05, ** p < 0.01, *** p < 0.001.

Joonis 1. Soovitavuse, lapse isiksuse ja arusaam „tavalisest lapsest“ hinnangute keskmised.

Märkus: B – heatahtlikkus, C – meelekindlus, E – ekstravertsus, I – kujutlusvõime, S – emotsionaalne stabiilsus. Laps – hinnangud lapse isiksusele, a – sotsiaalse soovitatavuse hinnang, b – arusaam „tavalisest lapsest.“

Dispersioonanalüüsiga võrdlesin lapsevanemate poolt antud kolme hinnangu sõltuvust lähtudes lapsevanema enda vanusest. Tulemustest selgus, et hinnangus lapsele ja vanema vanuse vahel esines üks oluline erinevus, nimelt emotsionaalse stabiilsuse korral $F(3.40) = 0.54$; $p < 0.05$. Vanema vanuse ja sotsiaalse soovitavuse hinnangu vahel ei esinenud ühtegi statistiliselt olulist erinevust. Seevastu esines mitmeid olulisi seoseid vanema vanuse ja arusaam „tavalisest lapsest“ hinnangu vahel, kus statistiliselt olulised seosed esinesid heatahtlikkuse $F(5.17) = 0.55$; $p < 0.01$, meelekindluse $F(6.25) = 0.49$; $p < 0.01$, kujutlusvõime $F(3.39) = 0.29$; $p < 0.05$ ja emotsionaalse stabiilsuse $F(8.48) = 0.96$; $p < 0.001$ korral.

Õpetajate hinnang sotsiaalsele soovitavusele ja selle seos lapsevanemate hinnanguga

Tabelis 4 on lapsed jagatud 3 gruppi, et paremini võrrelda vanuselisi erinevusi sotsiaalse soovitavuse hinnangutes ning ühtlasi võrrelda lapsevanemate ja õpetajate hinnanguid sotsiaalsele soovitavusele. Tabelis 4 on näha, et laste keskmised kolme grupi võrdluses eriti ei muutu nii lapsevanemate kui õpetajate hinnangu alusel. Mis tähendab, et sotsiaalse soovitavuse hinnangud koolis käivate laste puhul ei erine üksteisest vanusegrupi poolest.

Saadud tulemuste põhjal saab hinnata, millised isiksusejooned on sotsiaalselt soovitavamad. Võrreldes lapsevanemate ja õpetajate hinnanguid, saab tabelist jälgida, et kõrgemad keskmised skoorid on lapsevanemate hinnangute korral kujutlusvõimel ja meelekindlusel ning seejärel ekstraversusel. Õpetajate hinnangute sotsiaalse soovitavuse kõrgemad keskmised skoorid on samuti kujutlusvõime ning meelekindluse korral, kuid neile järgneb mitte ekstraversus, vaid emotsionaalne stabiilsus.

Tabel 4. Lapsevanemate ja õpetajate sotsiaalse soovitavuse hinnangute kirjeldav statistika klasside kaupa.

	Lapsevanemate hinnangud			Õpetajate hinnangud		
	1 grupp	2 grupp	3 grupp	1 grupp	2 grupp	3 grupp
Soovitav B	0.37 (0.21)	0.32 (0.23)	0.29 (0.20)	0.46 (0.12)	0.38 (0.20)	0.34 (0.25)
Soovitav C	0.49 (0.20)	0.51 (0.22)	0.53 (0.20)	0.50 (0.18)	0.61 (0.24)	0.54 (0.19)
Soovitav E	0.42 (0.18)	0.44 (0.19)	0.41 (0.16)	0.36 (0.16)	0.40 (0.21)	0.35 (0.15)
Soovitav I	0.74 (0.20)	0.74 (0.21)	0.72 (0.22)	0.76 (0.12)	0.80 (0.19)	0.82 (0.16)
Soovitav S	0.34 (0.25)	0.35 (0.31)	0.37 (0.26)	0.41 (0.13)	0.47 (0.27)	0.40 (0.26)

Märkused: 1 grupp 1-3 klass, 2 grupp 4-6 klass, 3 grupp 7-9 klass; 1 grupp N(l)= 90 ja N(õp)= 20; 2 grupp N(l)= 102 ja N(õp)= 20; 3 grupp N(l)= 95 ja N(õp)= 28; tabelis on välja toodud keskmised ja nende järel sulgudes standardhälbed.

Sotsiaalselt soovitavate hinnangute seos lapse käitumise ja arusaam „tavalisest lapsest“ vahel

Tabel 5 näitab, et lapse käitumise ja soovitava käitumise vahel esinevad mõõdukad korrelatsioonid. Korrelatsiooni ei esine lapse käitumise ja soovitava käitumise puhul meelekindluse ($r = 0.11$) korral. Mõõdukad korrelatsioonid esinevad heatahtlikkuse ($r = 0.23$; $p < 0.01$) ja emotsionaalse stabiilsuse ($r = 0.17$; $p < 0.01$) puhul. Kõrgeimad korrelatsioonid esinevad lapse käitumise ja soovitava käitumise puhul kujutlusvõime ($r = 0.38$; $p < 0.01$) ja ekstravertsuse ($r = 0.36$; $p < 0.01$) korral.

Lapse käitumise ja tavalise käitumise korrelatsioonid on antud tabelis kõrgeimad, võrreldes teiste võrdluste korrelatsiooniseostega. Kõige kõrgem korrelatsioon on lapse käitumise ja tavakäitumise vahel ekstravertsuse ($r = 0.67$; $p < 0.01$) puhul, millele järgneb kujutlusvõime ($r = 0.63$; $p < 0.01$), emotsionaalne stabiilsus ($r = 0.61$; $p < 0.01$) ning heatahtlikkus ja meelekindlus, millel olid sarnased korrelatsioonid ($r = 0.51$; $p < 0.01$).

Soovitava käitumise ja tavakäitumise vahel puudub korrelatsioon meelekindluse ($r = 0.07$) hinnangul. Mõõdukad statistiliselt olulised seosed esinevad emotsionaalse stabiilsuse ($r = 0.23$; $p < 0.01$) ja heatahtlikkuse ($r = 0.18$; $p < 0.01$) korral. Kõrgemad korrelatsioonid esinevad soovitava ja tavakäitumise korral ekstravertsuse ($r = 0.43$; $p < 0.01$) ja kujutlusvõime ($r = 0.36$; $p < 0.01$) vahel.

Õpetajate poolt antud hinnangutes laste isiksuseomadustele soovitava ja tavakäitumise puhul esinesid kõrgemad korrelatsioonid ekstravertsuse ($r = 0.40$; $p < 0.01$) ja kujutlusvõime ($r = 0.35$; $p < 0.01$) korral. Heatahtlikkuse, meelekindluse ja emotsionaalse stabiilsuse korral puuduvad statistiliselt olulised korrelatsioonid. Õpetaja hinnangud ja lapsevanema hinnangud

langevad soovitava ja tavakäitumise korral kokku ekstravertsuse ja kujutlusvõime korral, kus mõlemal hindajal on suurimad korrelatsioonid nende kahes isiksuseomaduse korral.

Tabel 5. Korrelatsioonseosed lapse, lapse soovitava ja tavakäitumise vahel.

Hinnangud	Lapse käitumine ja soovitav käitumine	Lapse käitumine ja tavaline käitumine	Soovitav käitumine ja tavakäitumine	Õpetajate hinnang soovitav ja tavakäitumine
Heatahtlikkus (B)	0.23**	0.51**	0.18**	0.18
Meelekindlus (C)	0.11	0.51**	0.07	0.19
Ekstravertsus (E)	0.36**	0.67**	0.43**	0.40**
Kujutlusvõime (I)	0.38**	0.63**	0.36**	0.35**
Emotsionaalne stabiilsus (S)	0.17**	0.61**	0.23**	0.05

Märkus: Tabelis on korrelatsioonikordajad, mille olulisuse tõenäosus on märgitud tärnidega.

* = $p < 0.05$, ** = $p < 0.01$, *** = $p < 0.001$

5. Arutelu

Käesoleva magistritöö üheks eesmärgiks oli välja selgitada, kas vanemad hindavad lapse, sotsiaalse soovitavuse ja arusaam „tavalisest lapsest“ omadusi erinevalt ja kas seal esineb sooja vanuselisi erinevusi. Tulemustest selgus, et soolised erinevused olid olulised vaid lapse hinnangu korral meelekindluse ($p < 0.001$) ja kujutlusvõime ($p < 0.01$) ning arusaam „tavalisest lapsest“ hinnangul emotsionaalse stabiilsuse ($p < 0.05$) korral. Sotsiaalse soovitavuse korral puudusid soolised erinevused, seega, kui lapsevanem mõtleb, milline võiks olla sotsiaalselt soovitav käitumine, ei tehta vahet poistel ja tüdrukutel. Sotsiaalse soovitavuse hinnangutes puudub sooline erinevus keskmiste puhul, vanemad hindavad soovitavaid isiksuseomadusi poiste ja tüdrukute puhul sarnaselt. Sama moodi puudub sooline erinevus arusaam „tavalisest lapsest“ hinnangul, välja arvatud emotsionaalse stabiilsuse korral. Vanuselise erinevuse kohta saab öelda, et esines statistiliselt olulisi erinevusi hinnangus lapsele ja vanuse vahel kõigi viie isiksuseomaduse korral. Sotsiaalse soovitavuse ja vanuse vahel esines üks statistiliselt oluline erinevus heatahtlikkuse ($p < 0.05$) korral. Arusaam „tavalisest lapsest“ hinnangu ja vanuse vahel esines statistiliselt oluline erinevus heatahtlikkuse ja kujutlusvõime ($p < 0.001$) ning meelekindluse ($p < 0.01$) korral. Lapsed vanuses 7–16 eluaastat ei erinenud üksteisest statistiliselt oluliselt soo alusel, välja arvatud

kolmel juhul ning sotsiaalse soovitavuse hinnangul puudus nelja isiksuseomaduse puhul vanuseline erinevus, välja arvatud heatahtlikkuse ($p < 0.05$) korral.

Esimese hüpoteesi juures pöörati tähelepanu ka lapsevanemate enda vanuse seosele kolme hinnangu vahel. Dispersioonanalüüsi tulemustest selgus, et hinnangus lapsele ja vanema vanuse vahel esines üks oluline erinevus, nimelt emotsionaalse stabiilsuse korral $F(3.40) = 0.54$; $p < 0.05$. Vanema vanuse ja sotsiaalse soovitavuse hinnangu vahel ei esinenud ühtegi statistiliselt olulist erinevust. Seevastu esines mitmeid olulisi seoseid vanema vanuse ja arusaam „tavalisest lapsest“ hinnangu vahel, kus statistiliselt olulised seosed esinesid heatahtlikkuse $F(5.17) = 0.55$; $p < 0.01$, meelekindluse $F(6.25) = 0.49$; $p < 0.01$, kujutlusvõime $F(3.39) = 0.29$; $p < 0.05$ ja emotsionaalse stabiilsuse $F(8.48) = 0.96$; $p < 0.001$ korral. Selle põhjal saame teha kokkuvõtte, et sotsiaalse soovitavuse hinnangute ja vanema vanuse vahel ei esinenud statistiliselt olulisi erinevusi. Vanemate vanus ei mõjuta seda, milliseid hinnanguid nad annavad laste sotsiaalselt soovitava käitumise kohta.

Isiksuse erinevusi vastavalt soole saab jälgida juba lapsepõlves. De Fruyt & Vollrath (2003) uurisid valimil vanuses 6–14 aastat (hindasid vanemad), et tüdrukutel on kõrgemad skoorid heatahtlikkuse ja meelekindluse skaaladel kui poistel. Käesolevast uurimusest selgus, et laste sotsiaalse soovitavuse hinnangus esineb statistiliselt oluline seos laste vanuse ja heatahtlikkuse korral, aga mitte soo puhul. Allik, Laidra, Realo & Pullmann (2004) kasutasid NEO-FFI-d laste valimil vanusega 8–12 aastat ja leidsid, et tüdrukud olid ekstravertsemad kui poisid. McCrae et al. (2002), kasutades sama küsimustikku, uurides noorukeid vanuses 14–18 aastat ja leidsid, et tüdrukud said märkimisväärselt kõrgemaid tulemusi kui poisid neurootilisuses, ekstravertsuses, avatuses ja sotsiaalsuses.

Rossier, Quartier, Enescu & Iselin (2007) leidsid, et erinevused isiksuseomadustes esinevad juba enne noorukiiga. Pidades silmas soolisi erinevusi, said tüdrukud kõrgemaid skoori kui poisid heatahtlikkuse ja meelekindluse korral. Kuid Cohen'i d kohaselt on soolised erinevused seotud väikese mõju suurusega ja need variatsioonid on mõnevõrra erinevad soo erinevustest, mida vaadeldakse noorukite või täiskasvanute valimis neurotismi ja ekstravertsuse korral. Käesolevas uurimuses selgus, et soolised erinevused esinesid vaid kolmel juhul. Sotsiaalse soovitavuse korral puudus sooline erinevus aga täielikult.

Tagasihoidlikke muutusi 8-12 aastaste laste seas vaadeldi Rossier et al. (2007) uurimuses. Antud uurimuse tulemustes vähenes nii poistel kui tüdrukutel ekstravertsus ja kujutlusvõime ning tüdrukutel vähenes emotsionaalne stabiilsus, kuid mõju suurus oli alati väike. Sama saab

öelda antud uurimustöö valimi peal tehtud analüüsides selgunud mõju kohta, nimelt, et mõju suurus, võrreldes laste sugu, oli alati üsna väike.

Noorukite isiksuse omaduste keskmised tasemed püsisid enam vähem samal tasemel 15-18 aastastel Laidra et al. (2006). Antud uurimuses võib tuua paralleele vanusegrupiga 7-16 aastaste laste seast. Käesoleva uurimuse raames jagati lapsed kolme rühma, et välja tuua vanuselisi erinevusi. Nagu tulemustest selgub, suuri erinevusi laste isiksuseomaduste keskmiste tulemuste seas sotsiaalse soovitatavuse korral ei leitud (v. a. heatahtlikkus, $p < 0.05$), vanuselisi erinevusi esines hinnangus lapsele ja arusaamale „tavalisest lapsest.“

Laidra et al. (2006) uurimus tõi välja täiendavaid tõendeid, et toetada järeldust, mille kohaselt mõlema analüüsi nii ristlõike kui individuaalse taseme korral, isiksuse omaduste keskmised väärtused muutuvad noorukiea jooksul väga vähe (Costa & McCrae, 2002; Laidra et al., 2006). Kui lapsed on kooli läinud, siis nende isiksuse seadumused suures ulatuses ei muutu, vanuses 7-16 aastat laste sotsiaalse soovitatavuse isiksuseomadused on üsna püsivad.

Teiseks eesmärgiks oli antud magistritöö raames uurida õpetajate sotsiaalse soovitatavuse hinnanguid ja nende sarnasust või erinevust lapsevanema sotsiaalse soovitatavuse hinnanguga. Tulemustest selgus, et õpetajate hinnangud kolme grupi võrdluses ei erinenud üksteisest kuigi palju. Võrreldes lapsevanemate ja õpetajate hinnanguid, saab tabelist 4 jälgida, et kõrgemad keskmised skoorid on lapsevanemate hinnangute korral kujutulusvõimel ja meelekindlusel ning seejärel ekstraversusel. Õpetajate hinnangute sotsiaalse soovitatavuse kõrgemad keskmised skoorid on samuti kujutulusvõime ning meelekindluse korral, kuid neile järgneb mitte ekstraversus, vaid emotsionaalne stabiilsus. Viimane võib olla seletatav selle kaudu, et õpetajate poolt on enesestmõistetav, et nad soovivad, et lapsed suudavad koolis oma emotsioone kontrollida ja käituda vastavalt olukorrale.

De Raad (1996) võrdles õpetajate hinnanguid tulemustega, mille andsid väljaõppeta isikud, ja leidis, et Suure Viisiku isiksuse dimensioonidest kolm võivad olla olulised hariduslikus kontekstis. Samas kui ekstraversust, meelekindlust ja avatust peeti „hariduslikeks“ tunnusteks, olles olulised hariduslikule keskkonnale, omavad neurootilisus ja sotsiaalsus väiksemat tähtsust. Antud uurimuses selgus, et õpetajate hinnangutes sotsiaalsele soovitatavusele olid kõrgemad keskmised skoorid kujutulusvõime, meelekindluse ning seejärel emotsionaalse stabiilsuse korral.

Laidra et al. (2006) uurimuses võrreldi 4 informatori: õpetajate, emade, isade ja noorukite endi hinnanguid noorukite isiksuse omadustele. Leiti kõrge üksmeel emade ja isade vahel. Emad ja isad on sarnased informaatrid, kui küsimuse all on oma lapse isiksuse hindamine.

Seega ei tohiks antud uurimustöö raames panna olulist rõhku sellele, milline on lapsevanemate sooline määratlus, kuna nii isad kui emad hindavad oma laste isiksuse omadusi üsna sarnaselt. Lisaks sellele on naissoost isikud aktiivsemad testide täitjad, mis võib tuleneda kas nende agarusest või kohusetundest. Tegemist võib olla ka sellega, et emad tegelevad rohkem lastega ja on paremini kursis nende kooli tegemistega.

Antud uurimustöö kolmanda eesmärgina püstitati hüpotees uurida, kas sotsiaalse soovitavuse hinnangud on seotud sellega, kuidas vanemad kirjeldavad enda last või arusaama „tavalisest lapsest.“ Ilmnes, et ekstravertsus ja kujutlusvõime korreleerusid kõige tugevamalt lapsevanemate hinnangul lapse, sotsiaalse soovitavuse ja arusaamaga „tavalisest lapsest“ ning samuti õpetajate hinnangul sotsiaalselt soovitava ja arusaamaga „tavalisest lapsest“ korral. Kõige tugevamalt korreleerusid HiPIC'u viie isiksuseomadusega hinnang lapse ja arusaam „tavalisest lapsest“ vahel, korrelatsioonid vahemikus 0.51–0.67 ($p < 0.01$). Mõõdukad korrelatsioonid esinesid ka hinnangutes lapse käitumise ja soovitava käitumise ning soovitava käitumise ja arusaamaga „tavalisest lapsest“ vahel.

De Fruyt et al. (2000) uurimustulemused toetavad varasemaid uuringuid, kus avatus on oluline faktor, et kirjeldada laste puhul individuaalseid erinevusi. Käesolevatest tulemustest selgus, et kõrgemad skoorid olid lastel just kujutlusvõime korral ning kujutlusvõime korreleerus hästi vanemate poolt antud hinnangutega lapsele, sotsiaalselt soovitavale ja arusaam „tavalisest lapsest“ hinnangutega. Avatuse faktor on selgelt eristatav NEO ja HiPIC'u faktorskaaladel, laadudes peamiselt avatuse ja kujutlusvõime faktoritele.

Samasisulist uurimust tuleks korrata suurema valimiga, kaasates suurema ja mitmekesisema valimi, kuhu võiksid kuuluda ka gümnaasiumide õpilased. Testida võiks erinevaid koole nii linnas kui maal. Selle töö üheks esialgseks hüpoteesiks oli võrrelda, kas linna- ja maakooli õpilased erinevad üksteisest vanemate hinnangu alusel. Erinevuste puudumise tõttu jätsin selle osa hüpoteesist ja edasisest andmetöötlusest välja. Kuid usun, et erinevused nende kahe grupi vahel võivad ilmned, kui testitavaid koole oleks rohkem.

Teiseks võiks sellise uurimuse raames lastel endil lasta täita enesearuande küsimustikke. Sellisel juhul saaks võrrelda, kas lapsevanemate ja laste hinnangud iseendale on sarnased või mitte. Lisaks sellele saaks teada, milliseid isiksuseomadusi lapsed ise peavad sotsiaalselt soovitavaks ja kas need on kooskõlas lapsevanemate arvamusega.

Kolmanda mõttena võiks õpetajatel lasta teste täita konkreetse lapse kohta, mitte teatud vanuserühma kohta, nagu antud uurimustöös tehti. Sellisel juhul tuleks paremini esile, kas

õpetajate hinnangutes laste kohta esineb soolisi ja vanuselisi erinevusi, mida antud uurimustöö raames ei olnud võimalik hinnata.

Kokkuvõtlikult võib öelda, et sotsiaalse soovitavuse hinnangutes ei esinenud sugulisi erinevusi tüdrukute ja poiste seas, kuid esines üks vanuseline erinevus heatahtlikkuse korral ($p < 0.05$). Hinnangus lapsele, sotsiaalsele soovitavusele ja arusaamale „tavalisest lapsest“ vahel esines kõigi kolme hinnangu oluline seos ekstravertsuse ja kujutlusvõimega. Õpetajate hinnangus sotsiaalselt soovitavale ja arusaam „tavalisest lapsest“ käitumisele esines samuti oluline seos ekstravertsuse ja kujutlusvõime korral, ning ülejäänud isiksuseomaduste korral seosed puudusid. Mõõdukad seosed esinesid hinnangutes lapse käitumise ja soovitava käitumise vahel ning soovitava käitumise ja arusaam „tavalisest lapsest“ käitumise vahel. Tugevaim seos oli hinnangus lapse käitumisele ja arusaam „tavalisest lapsest“ käitumise vahel. See annab alust oletada, et hinnates „tavalise lapse“ käitumist, võttis lapsevanem eeskujuks enda lapse käitumise või vastupidi.

Kirjandus:

- Allik, J., Laidra, K., Realo, A. & Pullmann, H. (2004). Personality development from 12 to 18 years of age: Changes in mean levels and structure of traits. *European Journal of Personality*, 18, 445 – 462.
- Allik, J., Realo, A. & Konstabel, K. (2003). Isiksusepsühholoogia. Isiksus ja seadumused. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 23 – 65.
- Allport, G. (1937). *Personality: A Psychological Interpretation*. New York: Holt, Rinehart, & Winston.
- Arkin, R. & Lake, E. (1983). Plumbing the depths of the bogus pipeline: A reprise. *Journal of Research in Personality*, 17, 81 – 88.
- Asendorpf, J. B. & van Aken, M. A. C. (1991). Correlates of the temporal consistency of personality patterns in childhood. *Journal of Personality*, 59, 689 – 703.
- Buss, A. H. (1989). Personality as traits. *American Psychologist*, 44, 1378 – 1388.
- Caspi, A., Harrington, H., Milne, B., Amell, J. W., Theodore, R. F. & Moffitt, T. E. (2003). Children`s behavioral styles at age 3 are linked to their adult personality traits at age 26. *Journal of Personality*, 71, 495 – 513.
- Caspi, A. & Roberts, B. R. (1999). Personality continuity and change across the life course. In L. A. Pervin & O. P. John (Eds.), *Handbook of Personality: Theory and research* (pp. 300 – 326). New York: Guilford Press.
- Caspi, A. & Roberts, B. W (2001). Personality development across the life course: The argument ffor change and continuity. *Psychological Inquiry*, 12, 49 – 66.
- Caspi, A. & Silva, P. A. (1995). Temperamental qualities at age three predict personality traits in young adulthood: Longitudinal evidence from a birth cohort. *Child Development*, 66, 486 – 498.
- Chess, S. & Thomas, A. (1987). *Origin and evaluation of behavior disorder*. Cambridge, MA: Harvard Universit Press.

- Clausen, J. A. & Jones, C. J (1998). Predicting personality stability across the life span: The role of competence and work and family commitments. *Journal of Adult Development*, 5, 73 – 83.
- Costa, P. T., Jr. & McCrae, R. R. (2002). Looking backward: Changes in the mean levels of personality traits from 80 to 12. In D. Cervone, W. Mischel (Eds.), *Advances in personality science* (pp 219 – 237). New York: Guilford.
- Crame, P. & Tracy, A. (2005). The pathway from child personality to adult adjustment: The road is not straight. *Journal of Research in Personality*, 39, 369 – 394.
- Crowne, D. P. (1979). *The experimental study of personality*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Crowne, D. P. & Marlowe, D. A.(1960). A new scale of social desirability independent of psychopathology. *Journal of Consulting Psychology*, 4, 349 – 354.
- Crowne, D. P. & Marlowe, D. A. (1964). *The approval motive: Studies in evaluating dependence*. New York, NY: Wiley.
- De Clercq, B., De Fruyt, F. & Van Leeuwen, K. (2004). A „little five“ lexically based perspective on personality disorder symptoms in adolescence. *Journal of Personality Disorder*, 18, 479 – 499.
- De Clercq, B., De Fruyt, F., Koot, H. M. & Benoit, Y. (2004). Quality of life in children surviving cancer: A personality and multi-informant perspective. *Journal of Pediatric Psychology*, 29, 579 – 590.
- De Clercq, B., De Fruyt, F., Van Leeuwen, K. & Mervielde, J. (2006) The Structure of Maladaptive Personality Traits in Childhood: A Step Toward an Integrative Developmental Perspective for DSM-V. *Journal of Abnormal Psychology*, 115, 639 – 657.
- De Fruyt, F., Bartels, M., Van Leeuwen K., De Clercq, B., Decuyper, M. & Mervielde, I. (2006). Five types of personality continuity in childhood and adolescence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91, 538 – 552.
- De Fruyt, F. & Furnham, A. (2000). Advances in the assessment of the Five-Factor Model. *Psychologica Belgica*, 40, 51 – 75.

- De Fruyt, F., Mervielde, J., Hoekstra, H. A. & Rolland, J.-P. (2000). Assessing Adolescents Personality with the NEO PI-R. *Assessment*, 7(4), 329 – 345.
- De Fruyt, F. & Vollerath, M. (2003). Inter-parent agreement on higher and lower level traits in two countries: effects of parent and child gender. *Personality and Individual Differences*, 35, 289 – 301.
- De Raad, B. (1996). Personality traits in learning and education. *European Journal of Personality*, 10, 185 – 200.
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95, 542 – 575.
- Feinberg, A. B. & Shapiro, E. S. (2003). Accuracy of teacher judgements in predicting oral reading fluency. *School Psychology Quarterly*, 18, 52 – 65.
- Fekken, G. C. & Holden, R.R. (1992). Response latency evidence for viewing personality traits as schema indicators. *Journal of Research in Personality*, 26, 103 – 120.
- Goode, W. J. & Hatt, P. K. (1952). *Methods in social science*. New York: McGraw-Hill.
- Harkness, S. & Super, C. (2006). Themes and variations: Parental ethnotheories in Western cultures. Parenting beliefs, behaviors and parent-child relations: A cross cultural perspective, 61 – 79. New York: Psychology Press.
- Hoff, E., Laursen, B. & Tardif, T. (2002). Socioeconomic status and parenting. *Handbook of parenting*, 2nd ed *Biology and ecology of parenting*, 2, 231 – 252.
- Holden, R. R., Fekken, G. C. & Cotton, D. H. G. (1991). Assessing psychopathology using structured test-item response latencies. *Psychological Assessment*, 3, 111 – 118.
- Holden, R. R., Kroner, D. G., Fekken, G. C. & Popham, S. M. (1992). A model of personality test item response dissimulation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 262 – 279.
- Holtgraves, T. (2004). Social desirability and self-reports: Testing models of socially desirable responding. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 161 – 172.
- Jones, C. J. & Meredith, W. (1996). Patterns of personality changes across the life span. *Psychology and Aging*, 11, 57 – 65.

- Kagan, J. & Moss, H. A. (1962). Birth to maturity: A study in psychological development. New York: Wiley.
- Laidra, K., Allik, J., Harro, M., Merenäkk, L. & Harro, J. (2006). Agreement Among Adolescents, Parents, and Teachers on Adolescent Personality. *Assessment*, 13, 187–196.
- Marsh, H. W. & Craven, R. G. (1991). Self-other agreement on multiple dimensions of preadolescent self-concept: Inferences by teachers, mothers, and fathers. *Journal of Educational Psychology*, 83, 393 – 404.
- McCrae, R. R. (1986). Well being scales do not measure social desirability. *Journal of Gerontology*, 41, 390 – 392.
- McCrae, R. R. & Costa, P. T. (1983). Social desirability scales: More substance than style. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 51, 882 – 888.
- McCrae, R. R., Costa, P. T., Jr., Terracciano, A., Parker, W. D., Mills, C. J., De Fruyt, F. & Mervielde, I. (2002). Personality trait development from age 12 to age 18: Longitudinal, cross-sectional, and cross-cultural analyses. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83, 1456 – 1468.
- Miller, S. A. & Davis, T. L. (1992). Beliefs about children: A Comparative study of mothers, teachers, peers and self. *Child Development*, 63, 1251 – 1265.
- Paulhus, D. L. (1984). Two-component models of socially desirable responding. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46, 598 – 609.
- Paulhus, D. L. & John, O. P. (1998). Egoistic and moralistic biases in self-perception: the interplay on self-deceptive styles with basic traits and motives. *Journal of Personality*, 66, 1025 – 1060.
- Pauls, C. A. & Stemmler, G. (2002). Substance and bias in social desirability responding. *Personality and Individual Differences*, 35, 263 – 275.
- Piedmont, R. L., McCrae, R. R., Riemann, R. & Angleitner, A. (2000). On the invalidity scales: evidence from self-reports and observer ratings in volunteer samples. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 582 – 593.

- Rossier, J., Quartier, V., Enescu, R. & Iselin, A. (2007). Validation of the French version of the Hierarchical Personality Inventory for Children (HiPIC). Influence of gender and age on personality traits in 8- to 12- year-olds. *European Journal of Psychological Assessment*, 23, 125 – 132.
- Sinha, R. S. & Krueger, J. (1998). Idiographic self-evaluation and bias. *Journal of Research in Personality*, 32, 131 – 155.
- Shiner, R. L. (2000). Linking childhood personality with adaptation: Evidence for continuity and change across time into late adolescence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 310 – 325.
- Shiner, R. L., Masten, A. S. & Tellegen, A. (2002). A developmental perspective on personality in emerging adulthood: Childhood antecedents and concurrent adaptation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83, 1165 – 1177.
- Tulviste, T. & Kikas, E. (2010). Qualities to be developed in Estonian children at home and at school. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 31, 315 – 321.
- Uziel, L. (2010). Rethinking social desirability scales: from impression management to interpersonally oriented self-control. *Perspectives on Psychological Science*, 5, 243 – 262.
- Van der Ende, J., Verhulst, F. C. & Tiemeier, H. (2011, September 19). Agreement of informants on emotional and behavioral problems from childhood to adulthood. *Psychological Assessment*. Advance online publication. doi: 10.1037/a0025500
- Van Leeuwen, K., De Fruyt, F. & Mervielde, I. (2004). A longitudinal study of the utility of the resilient, overcontrolled, and undercontrolled personality types as predictors of children`s and adolescent`s problem behavior. *International Journal of Behavioral Development*, 28, 210 – 220.

Käesolevaga kinnitan, et olen korrektselt viidanud kõigile oma töös kasutatud teiste autorite poolt loodud kirjalikele töödele, lausetele, mõtetele, ideedele või andmetele.

Olen nõus oma töö avaldamisega Tartu Ülikooli digitaalarhiivis DSpace.

Piret Aruniit